

**Recenzja rozprawy doktorskiej pana mgr. Christiana Jakoba Altmanna
pt. *Przekład w trójkącie językowym (Na przykładzie tłumaczenia „Herztier” Herty
Müller na języki czeski i polski)***

Rozprawa doktorska pana mgr. Christiana Jakoba Altmanna pt. *Przekład w trójkącie językowym (Na przykładzie tłumaczenia „Herztier” Herty Müller na języki czeski i polski)*, napisana pod kierunkiem naukowym akad. prof. zw. dr hab. Bożeny Tokarz spełnia wymagania merytoryczne stawiane tego typu narracjom naukowym. Już *Wstęp* wskazuje na dojrzałość Doktoranta, umiejętność problematyzowania trudnych zagadnień naukowych, na które szuka on odpowiedzi zarówno w materiale źródłowym, jak i w literaturze naukowej, wykazując się dobrą znajomością teorii translologicznych i licznych prac z tego zakresu. Podjęte przez niego zagadnienie trójkąta językowego w komunikacji międzykulturowej z udziałem przekładu jest nie tylko trudne, lecz niezmiernie ciekawe. Stopniowo odkrywa on niuanse różnic i podobieństw między wyobraźnią językową i kulturową w granicach tej samej grupy języków słowiańskich, jak również między dwoma różnymi grupami. Na początku trzeba też podkreślić bardzo dobrą znajomość języka polskiego oraz czeskiego (oprócz tego zna jeszcze inne języki germańskie i romańskie) przez Autora, zważywszy że jego językiem ojczystym jest język niemiecki.

Kompozycja pracy została bardzo starannie przemyślana. Pokazuje wędrowkę oryginału powstałego na pograniczu mentalnym (rumuńskim i niemieckim) przez dwie kultury słowiańskie, czeską i polską. Składa się ze *Wstępu*, pięciu rozdziałów problematyzujących główne tezy (1. *Potrzeba przekładu, czyli dlaczego tłumaczymy literaturę*, 2. *Proza Herty Müller – transkulturowość narratorki i bohaterki*, 3. *Strategie tłumaczeń w zakresie autorskich technik metaforyzacji*, 4. *Heteronimy w kontekście różnic językowych, kulturowych i literackich*, 5. *Przekłady polskie i czeskie wobec potrzeb kultur przyjmujących*), *Zakończenia*, *Bibliografii* oraz streszczeń w językach polskim, czeskim, niemieckim i angielskim. Ilustruje postawę hermeneutyczną i kognitywistyczną Autora oraz jego stosunek do przekładu jako zjawiska pogranicznego, przekraczającego granice mentalne, łączącego różne wyobraźnie, sposoby postrzegania i ludzi. W tym celu badając tłumaczenia i

oryginał, sprawnie posługuje się wiedzą historyczną, historycznoliteracką, wybranymi koncepcjami teoretycznymi, by w strukturze języków odnaleźć sieć wzajemnych uzupełnień. Śledząc ekwiwalenty, podejmuje rozmowę o motywacji oraz o granicach i możliwościach tłumacza literatury, o granicy między tłumaczem, interpretatorem i „re-writingowym” drugim autorem tekstu. Rozprawa przynosi szereg ważnych spostrzeżeń i stanowi – moim zdaniem – istotny wkład do badań translatologicznych. Patrząc, jak swoją pracę zbudował – solidnie i rzetelnie przedstawiając konteksty, postawił nietradycyjne pytania i zasugerował dalsze obszary badawcze w zakresie podjętego tematu. Akademik Dmitrij S. Lichaczow, autor słynnych artykułów o poetyce i gatunkach (starorusyjskiej) literatury i znany komparatysta głosił, że porównanie jest jedyną drogą do poznania. Christianowi Jacobowi Altmannowi udało się skonstruować i zaktualizować trójkąt porównawczy. Nie chodzi tylko o to, że wypełnia go materia tekstów literackich, oryginału w postaci powieści *Herztier* Herty Müller (urodzonej 17 sierpnia 1953 r. na terenie ówczesnej Rumuńskiej Republiki Ludowej) oraz dwóch jego wariantów, lecz ważny jest efekt tego porównania, zjawisko przenoszenia i aktywizowania kultury wyjściowej za pośrednictwem tekstów literackich. W rzeczywistości jest to praca komparatystyczna, „umocowana” translatologicznie o dobrych podstawach metodologicznych, jakimi są kognitywizm i hermeneutyka.

Jej podstawę stanowi niemieckojęzyczna powieść Herty Müller, napisana w „unikatowym języku” - jak pisze Altmann - i jej tłumaczenia na dwa języki słowiańskie – polski i czeski. Znajomość kilku języków, zwłaszcza języków zachodniosłowiańskich, pozwala Autorowi na porównanie semantyki, gier językowych i strategii tłumaczek Radki Denemarkowej oraz Alicji Buras i Katarzyny Leszczyńskiej, w czym nie unika spojrzenia krytycznego na rozwiązania, wynikające z pułapek translacyjnych. Tak więc na początku widoczna jest potrójna perspektywa oglądu, teoretyczna, historyczna i tekstologiczna, które w pracy przeplatają się i jednoczą. Christian Jacob Altmann cierpliwie stara się dotrzeć do mechanizmów generowania sensu w przekładach, wsłuchując się w teksty. Jego rozprawa nie jest tak statyczna, jak inne prace tego typu. Porównując trzy wersje tego samego dzieła, oryginał i dwa różne tłumaczenia na języki słowiańskie, uruchamia szeroką wiedzę filologiczną, kulturową i społeczną, co nadaje dynamikę jego wywodom. Komparatyści coraz częściej podejmują teorię H. H. H. Remaka, Autor pozostaje jednak przy wzajemnym porównywaniu tekstów literackich jako tekstów symbolicznych. Obficie korzysta przy tym z językoznawstwa kognitywistycznego i „wywróconego Arystotelesa” m.in. przez G. Lakoffa i M. Johnsona w latach 70., czyniąc z tej metodologii narzędzie interpretacyjne. Podkreśla rolę

kompetencji językowych tłumacza, zakorzenionych w kulturze, analizując metaforykę, przysłowia, związki frazeologiczne, neologizmy, amalgamaty... pozwalające dotrzeć do wszechświata literackiego.

Christian Jakob Altmann zdaje sobie sprawę, że podstawa literatury, jej istota, leży w języku pisanym. Postrzega go, co najmniej, na trzech poziomach (zgodnie z R. Langackerem), semantycznym, fonologicznym i symbolicznym, opisując „przeniesienie” metaforyki oryginału oraz pojęć do kultur słowiańskich, szczególnie w rozdziałach III. (*Strategie tłumaczeń w zakresie autorskich technik metaforyzacji*) i IV. (*Heteronimy w kontekście różnic językowych, kulturowych i literackich*). Tymczasem teoria kognitywizmu zrobiła wielką karierę w różnych dziedzinach nauki i życia codziennego. Odkrywając stopniowalność cech i właściwości, otworzyła nieskończoną ilość możliwości, przestały bowiem obowiązywać granice. Coś jest czymś w jakimś stopniu podobieństwa, trzeba tylko je dostrzec. Doktorant respektuje różne perspektywy oglądu, wsłuchując się w teksty. Jest cierpliwy, dostrzega szczegóły, które tłumaczki przenoszą do języków docelowych (zawsze można tu znaleźć porównanie do oryginału). Dzięki temu udało mu się rozpoznać różnice między polskim a czeskim tłumaczeniem oraz obu przekładów od oryginału. Wyjaśnia przy tym kontekst historyczny, językowy i społeczny, a także preferencje indywidualne tłumaczek, odpowiedzialne za wszelkiego rodzaju przesunięcia w stosunku do oryginału. Wykazuje przy tym znajomość realiów, literatury, historii i kultury, łącząc ujęcie synchroniczne z diachronicznym, a właściwie dostrzega w istniejącym stanie tekstu wcześniejsze, ciągle czynne pokłady dziejowe. Problematyka pograniczności mentalnej i wyobraźniowej wiąże się często z fałszującymi emocjami. Autor unika zaangażowania po jednej stronie, sięgając do wielojęzycznej literatury przedmiotu. To wielki atut jego pracy.

Zaletą jest również to, że potrafił wykorzystać swoje relacje z językiem czeskim i polskim, z których żaden nie jest jego językiem ojczystym, czyli posługiwanie się nimi nie ma nacechowania emocjonalnego, a także nie jest oczywiste jak oddychanie. Poznał i nauczył się obu języków w szkole średniej i na uniwersytetach, co ma tę zaletę, że analizując teksty patrzy na nie z „lotu ptaka”, lecz stanowi również trudność w docieraniu do ukrytych znaczeń. Autor przewycieżył ograniczenia, ponieważ zadomowił się w języku oraz kulturze czeskiej i polskiej. Choć dostrzega transmisję kulturową czesko-niemiecką i polsko-niemiecką, interesuje go przede wszystkim pytanie, co motywuje istnienie przekładu (zob. rozdział 1. 2). Odnajduje motywacje naukowe (estetyczne, poznawcze, psychologiczne) oraz

pragmatyczne w konkretnych dwóch przypadkach, czeskim i polskim. Zainteresowanie prozą Herty Müller w Czechach argumentuje otrzymaniem przez pisarkę Literackiej Nagrody Nobla w 2009 r. To według Autora jest przypadek czeski, lecz w Polsce proza Herty Müller zaczęła być tłumaczona wcześniej. Wnioskuje więc, że w środowisku polskim motywacji przekładów należy upatrywać w wartościach artystycznych prozy niemieckiej pisarki.

Różne motywacje obu przekładów wynikają z odmiennych potrzeb w obu kulturach ze względu na inne doświadczenia w tych krajach (dzieje narodowe, wydarzenia, język i reformy językowe itp.). Doktorant wykazał się w tym zakresie znajomością języka polskiego oraz czeskiego nie tylko w ujęciu synchronicznym, lecz także w diachronicznym. Pewnie zaistniały też inne przyczyny tłumaczenia prozy tej niemieckojęzycznej pisarki w obu kulturach (poznawcza, emocjonalna itp.), wskazane w uwagach teoretycznych (rozdział I. *Potrzeba przekładu, czyli dlaczego tłumaczymy literaturę*) i historycznoliterackich (II. *Proza Herty Müller – transkulturowość narratorki i bohaterki*). Funkcjonalność tych rozdziałów jest w pracy oczywista, chociaż duże akapity dotyczące niektórych twórców z regionów pogranicznych (jak np. pisarze pochodzący z dzisiejszej Rumunii, Czerniowce kiedyś polskie, Śląska i Mazur – Paul Celan, Horst Bienek, Siegfried Lenz) nie wydają mi się konieczne, ponieważ nie mają bezpośredniego związku z tematem rozprawy. Wydaje się, że mają być pomocne w określeniu transkulturowości.

Bardzo wysoko oceniam rozdziały dotyczące światopoglądu Herty Müller (szczególnie 2.5. *Świat i światopogląd za tekstem Herty Müller „Herztier”*) oraz rozdziały analityczne, III. i IV. Ciekawy temat powieści tzw. rozrachunkowej w rozprawie Christiana Jacoba Altmanna stanowi punkt wyjścia do uwag translatologicznych. Stawiane przez niego pytania prowokują do nowego spojrzenia na wiek XX. w świetle przywoływanej w rozprawie literatury przedmiotu różnego pochodzenia europejskiego. Szeroki kontekst, jaki przywołuje Autor dla przedstawienia przekładów, nie zwalnia go z zajęcia własnego stanowiska. Wydaje się, że szczególnie ceni tłumaczenie Radki Denemarkowej za jej wiedzę i wrażliwość artystyczną; udało się jej odnaleźć w języku czeskim wiele celnych ekwiwalentów neologizmów i „słów kluczy”, którymi są nacechowane teksty niemieckiej noblistki włącznie z tytułem powieści *Srdce bestie*. Znajomość języków umożliwia mu krytyczny ogląd przekładów (np. polisemia toponimu *sächsich* i jego nie całkowicie poprawne tłumaczenie u Denemarkowej i Leszczyńskiej). Obszerna Bibliografia (s. 186–208) do rozprawy doktorskiej pokazuje, że Autor zgromadził bogaty oraz metodologicznie i pogładowo szeroki materiał teoretycznoliteracki, historycznoliteracki, językowy i przekładoznawczy, w czym

korzysta również z źródeł internetowych. Zwracają uwagę i zaciekawiają niektóre jego twierdzenia wynikające z analizy i interpretacji, np. „...zjawiska kultury oryginału istnieją w świadomości kulturowej odbiorcy sekundarnego nawet w większym stopniu niż u odbiorcy prymarnego”, co byłoby dobrze dokładniej wyjaśnić.

Obowiązek recenzenta zmusza mnie do zwrócenia uwagi na drobne potknięcia, np. s. 9 przypis nr. 5, autorka cytowana jako „Tabkowska”, ma być (Elżbieta) Tabakowska (na s. 6 jest nazwisko wpisane poprawnie). Natomiast jeżeli chodzi o stosunek języka czeskiego do niemieckiego, np. wspólna rekcja, kalki itp., trzeba wziąć pod uwagę związki między tymi krajami trwające już od XIII wieku (od czasów tzw. kolonizacji niemieckiej za króla Przemysława Otokara II.); w odrodzeniu narodowym w XIX.w. raczej kalki przyjęte zostały do języka czeskiego głównie z języka rosyjskiego (np. ros.воздух – czeskie vzduch).

Konkluzja

Rozprawa doktorska pana mgr. Christiana Jakoba Altmanna pt. *Przekład w trójkącie językowym (Na przykładzie tłumaczenia „Herztier” Herty Müller na języki czeski i polski)* poświęcona wybranym zagadnieniom z dziedziny przekładu literatury stanowi ważny wkład do studiów nad przekładem w trójkącie językowym. Wybierając jako przedmiot badań tłumaczenie powieści niemieckojęzycznej na dwa języki zachodniosłowiańskie, podjął problematykę komunikacji międzykulturowej w świetle komparatystyki, czyniąc z przekładu pośrednika literackiego. Właściwie dobrane narzędzia badawcze, rzetelność naukowa, duża erudycja oraz wielojęzyczność czynią jego rozprawę interesującą i potrzebną w zakresie przekładoznawstwa. Dlatego zasługuje ona na publikację. Z pełnym przekonaniem rekomenduję rozprawę doktorską mgr. Christiana Jakoba Altmanna do druku po niewielkich zmianach redakcyjnych.

Na podstawie powyższych uwag stwierdzam, że rozprawa doktorska pana mgr. Christiana Jakoba Altmanna pt. *Przekład w trójkącie językowym (Na przykładzie tłumaczenia „Herztier” Herty Müller na języki czeski i polski)* spełnia wymagania ustawowe stawiane rozprawom doktorskim i zasługuje na to, by stać się podstawą do dopuszczenia jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. zw. dr hab. Libor Pavera